

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAşTIRMA MAKALESİ

Horasan'dan Anadolu'ya: Molla Musannifek ve Tasavvufu Müdevven Bir İlim Olarak İnşâsı *

Ali Çoban

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı
konevi_1@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-2165-5017>

Geliş Tarihi / Received: 11.08.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 25.09.2020

Özet

Altı yüz küsür yıllık bir ömre sahip olan Osmanlı Devleti'nin sadece devlet yapısı, idârî ve ilmiye teşkilatı değil dînî düşüncesi de asırlar içerisinde şekillenmiştir. Bu şekillenmede Osmanlı, kendisinden önceki 6-7 asırlık tecrübeye mirasçı olduğu gibi muhâcir ilim adamlarını topraklarına çekebilmesi de etkili olmuştur. Fatih Sultan Mehmed özellikle İslam dünyasındaki meşhur âlimleri kendi topraklarına çekmeyi bir siyaset olarak uygulamıştır. Böylece Osmanlı'nın ilmi ve düşünce hayatında bir canlılık meydana gelmiştir. Bu kapsamda Horasan'dan Anadolu'ya gelen Şeyh Ali Bistamî/Molla Musannifek dikkat çeken bir isimdir. Musannifek, Osmanlı dînî düşüncesini şekillendiren başat isimlerden Sâdeddin et-Teftâzânî'nin öğrencilerinden ders görmüştür. Ayrıca 15. yüzyıl Osmanlı'sında önemli isimleri tarikatına çekebilmiş olan Zeyniyye'nin de bir temsilcisidir.

Eserlerinde ve şiirlerinde kendisinden Şeyh Ali diye bahseden Musannifek'in tam adı, "Şeyh Ali b. Meccüddîn" olup Fahreddin Râzî'nin soyundandır. Doğum tarihi 803/1400'tür. Musannifek, 848/1444 yılında Anadolu'ya taşınmış, 875/1470 yılında da İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezarı civarındadır.

Musannifek Anadolu'da daha önce yazdığı bazı eserleri tekrar gözden geçirmiş, Arapça ve Farsça yeni eserler de yazmıştır. Yazdığı alanlar gerek yüksek ilimler gerekse alet ilimlerin tamamını kapsar. Telifleri genel olarak şerh türü olup İslam dünyasında kabul görmüş olan temel metinler üzerinedir. Musannifek, sûfî kimliğini de hâiz olup Tasavvuf ilmine dâir en az iki eser yazmıştır. Bunlar Mesnevî şerhi ve Hallü'r-rumûz adlı eseridir.

Yeterli ilgi düzeyine ulaşamayan Musannifek'in Mesnevî şerhi Osmanlı Mesnevî şerh literatürünün ilk

* Bu makale, "Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya" Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Horasan'dan Anadolu'ya: Çok Yönlü Bir Âlim – Sûfî Molla Musannifek'e Göre Tasavvufun Mahiyeti" adlı tebliğın içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called "From Khorasan to Anatolia: The Essence of Tasawwuf According to the Migrant Sûfî Scholar Mullâ Musannifak", not previously printed, but orally presented at a symposium called "Gnosis legacy from Bukhara to Konya and 13th Century Civilization Center Konya", the content of which has now been developed and partially changed.

örneklerindedir. Mesnevî'nin sadece ilk yedi beytinin şerhi olan bu eser aynı zamanda Mesnevî'nin en geniş hacimli şerhidir. Esere 845/1441 yılında başlamış ve aynı yıl 15 Şevval 845/26 Şubat 1442 tarihinde Bursa'da bitirmiştir.

Eserdeki bazı ifadelerden hareketle aslında eserin tam şerh olarak planladığı anlaşılmaktadır. Musannifek'in Mesnevî'nin kendi dilindeki bu erken dönem mufassal ve değerli şerhinin kendisinden sonraki gelenek tarafından yeterince tanındığı ve geleneği etkilediği söylenemez.

Hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz Musannifek'in tasavvufî muhtevâlı bir diğer eseridir. Bu eser, Maktûl Sühreverdî'nin Risâletü'l-ibrâc olarak bilinen küçük bir risalesinin şerhidir. Bu şerh Musannifek'e, Fâtih Sultan Mehmed tarafından sipariş edilmiştir. İsrâkî mektebin kurucusu olan Maktûl Sühreverdî'nin bu muhtasar risalesinin bir Zeynî şeyhine sipariş sebebi eserin "zevkî ilimlerden" olmasıdır. Nitekim şârih eseri doğrudan doğruya tasavvufî muhtevâda şerh etmiştir. Musannifek, şerhe başlamadan önce tasavvufun meselelerine dâir geniş bir mukaddime yazmıştır. Bu bölüm metnin şerhinden daha önemlidir.

Musannifek tasavvufu müdevven bir ilim olarak görür. Her ilmin bir mevzusu olduğunu Tasavvufun mevzûsunun ise şeriatı muhkem kılan, akideyi düzelten, niyetini ve içini temizleyen sâlikin zâtı olduğunu ifade eder. Musannifek'e göre tasavvufun meseleleri ise, yukarıdaki şartları taşıyan sâlikin halleridir. Zira o ilimde sâlikin kendisiyle Rabbine yaklaştığı ve uzaklaştığı hallerden bahsedilir.

Tasavvufu müdevven bir ilim olarak tespit eden Musannifek, onun şer'î ve ledünnî bir ilim olduğunu ifade eder. Bu ilmin diğer bir özelliği de keşfî, kalbî bir ilim olmasıdır. Bu nitelik onu istidlâlî ilimden ayıran bir özelliktir. Diğer bir özelliği ise kapalı olmasıdır. O ilim, zâhirde ve bâtında peygambere mütâbaat, takvâyı gözetme, açık ve gizli olarak nefis ve hevâ fitnesinden kaçınmaya bağlıdır. Böylesi kişilerin kalbinde inkişâf eden diğer insanlara ise kapalı olan bir ilimdir.

Musannifek'in tasavvufu bir ilim olarak inşâsında mütekaddim dönem tasavvuf geleneğinin izini sürdüğü görülür. Tasavvufu bir metafizik olarak inşâ etmeden ziyâde şer'î bir ilim olarak ispât etme ve temellendirme gayreti içerisindeydi. O, tasavvufu bir ilim olarak inşâ ederken müteahhir dönem muhakkik sûfîlerinin merkeze aldığı varlık ve varlık meselelerini merkeze almaz. Musannifek, sülûk eden sâlik ve onun yaşadığı mânevî haller üzerine tasavvufu inşâ etmeye gayret eder.

Musannifek'in tasavvufî görüşlerinin şekillenmesinde âlim kişiliği ve ehl-i sünnet hassâsiyeti her zaman kendisini hissettirir. Aslında tasavvufu daha çok takvâ mücâhedesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan ledünnî, kalbî, keşfî ve gâmız bir ilim olarak nitelediği görülür. Tasavvufî bağlamda Musannifek'in en çok etkilendiği kişiler Kelâbâzî, Gazzâlî, Mevlânâ ve Zeynüddîn-i Hâfî olarak dikkat çeker. Mensubu olduğu Zeyniyye'nin pîri gibi o da vahdet-i vücûd karşıtıdır. Gerek Mesnevî gerekse Hallü'r-rumûz şerhinde ne İbn Arabî'ye ne de Ekberî ekole mensup olan muhakkiklere atıf yapar. Musannifek, iyi bir Mevlânâ takipçisidir. Sadece Mesnevî şerhi'nde değil Hallü'r-rumûz'da da Mesnevî ve Divân-ı Kebîr'den çok sayıda beyit iktibâs ettiği görülür.

İlmî yönü oldukça güçlü olan Musannifek taassup ehli değildir. Asırlardır devam eden semâ-devrân ve mûsikî aletleri kullanımı tartışmalarına katılır ve oldukça hakîmâne yaklaşım sergiler.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Musannifek, Zeyniyye, Hallü'r-rumûz, Mesnevî şerhi

From Khorasan to Anatolia: Mullâ Musannifak and His Building Tasawwuf as an Independent Science

The Ottoman Empire's, which had a life of over six hundred years, religious thought as well as its state structure, administrative and scientific organization is shaped throughout centuries. In addition to be the inheritor of the previous 6-7 centuries of experience, the Ottomans' ability to attract immigrant scholars to its lands was also effective in this shaping process. In particular, bringing famous scholars in the Islamic world to the Ottoman lands was implemented by Fatih Sultan Mehmed as a policy. Thus, a movement took place in the scientific and intellectual life of the Ottoman Empire. Within the scope of this policy, Sheikh Ali Bistamî / Molla Musannifek, who came to Anatolia from Khorasan, is an important name. Musannifek took lessons from the students of Sâdeddîn et-Taftâzânî, one of the leading names that formed the Ottoman religious thought. He is also a representative of Zayniyyah group, which was able to attract important names in the 15th century Ottoman Empire.

Referring to himself as Sheikh Ali in his works and poems, Musannifek's full name is "Sheikh Ali b. Meccüddîn Muhammad" and he is a descendant of Fakhraddîn Râzî. His date of birth is 803/1400. Musannifek moved to Anatolia in 848/1444 and died in Istanbul in 875/1470. His grave is near the tomb of Abu Ayyub el-Ansari. In Anatolia, Musannifek reviewed some of the works he had written before and produced new works in Arabic and Persian. The fields he wrote cover both higher sciences (tafseer, jurisprudence etc.) and instrument sciences (fields related to language used while studying

higher sciences). His works are generally a type of commentary and are based on the fundamental texts accepted in the Islamic world. Musannifek has also a Sufi side and at least two works on Sufism (mysticism). These are the "Commentary on Mathnawi" and "Hall al- rumûz".

The Mathnawi commentary of Musannifek, which could not gather enough interest, is one of the first examples of the Ottoman Mathnawi commentary literature. This work, which is the commentary of only the first seven couplets of the Mathnawi, is also the largest commentary of the Mathnawi. He started the work in 845/1441 and finished it in Bursa on 15 Shawwâl 845/26 February 1442 in the same year.

Some of the certain phrases in this work indicate that it was actually planned to be full commentary on the Mathnawi. One cannot suggest that Musannifek's detailed and highly valuable commentary on Mathnawi which is written in Mathnawi's own language has gained recognition by the next generations and inspired the tradition.

Hall al-rumûz and Kashf al-kûnûz is another Sufism related work of Musannifek. This work is a commentary of a small pamphlet of Maktul/Murdered Suhreverdî's known as Risâlat al-Abrâc. This commentary was ordered by Fatih Sultan Mehmed. The reason why this concise epistle of Maqtul Suhreverdî, who is the founder of Ishrâqî school, was ordered to a Zaynî sheikh is that the work is from "indulgence sciences". The author prepared the commentary directly in a Sufî manner. Before starting the commentary, Musannifek wrote a wide preface on the issues of Sufism. This section is more important than the commentary itself.

Musannifek sees Sufism as a compiled science. He claims that every science has specific fields of study and Sufism's are sâlik (a follower of Sufism) himself who makes the sharia solid, corrects the creed, cleans his intention. According to Musannifek, the issues of Sufism are the states of sâlik that meet the above conditions. For, in that science, the situations in which the sâlik comes closer to his Lord and went away from him are mentioned. Musannifek, who identifies Sufism as a compiled science, states that it is a religious and ladunnî science. Another feature of this science is that it is qashf¹. This quality is a feature that distinguishes it from istidlali sciences. Another feature of this science is that it is a closed one. That science depends on obedience to the prophet both on what is seen and unseen, trying to be pious and avoiding the corruption of soul and the troubles of desire. It is a science that only appears in the hearts of that kind of people and closed to the others.

It is seen that Musannifek followed the traces of the Sufism tradition in the period of muteqaddim in the formation of Sufism as a science. He tries to prove and justify Sufism as a religious (shar'î) science rather than forming it as a metaphysical entity. While he was forming the Sufism as a science, he did not put existence and issues related to existence in the center as opposed to what Sufis of muteakhhir period had done. Musannifek tries to build the Sufism on sâlik and the spiritual states that a sâlik goes through the path of Sufism.

The fact that he is a scholar and the sensitivity of Ahl- al-sunnah always make itself felt in the forming of Musannifek's Sufî views. In fact, it is seen that he characterizes Sufism as a struggle of taqwa (piety) and as a result, a ladunnî, qalbî, kashfî and closed science. In the Sufî context, the people most influenced Musannifek are Kelâbâzî, Gazzâlî, Mawlânâ and Zayn al-Dîn al-Khâfî. Just like the leader of the Zayniyye group which he is a part of, he is also against the Vahdat al-Vucûd principle. In both the Mathnawî and Hall al-rumûz commentary, he refers neither to Ibn Arabî nor to the scholars who belong to the Akbarî school. Musannifek is a devoted Mawlana follower. It is seen that he wrote many couplets from Mathnawi and Dîvân-ı Kabîr not only in the commentary of Mathnawi but also in Hall al-rumûz.

Musannifek, whose scholarly aspect is quite strong, is not a person of bigotry. He has joined in centuries long samâ-devrân and the usage of musical instruments and exhibited a dominant stance.

Keywords: Tasawwuf, Musannifek, Zayniyya Order, Hallü'r-rumûz, Mathnawî Commentary

Atıf / Cite as

Çoban, Ali. "Horasan'dan Anadolu'ya: Molla Musannifek ve Tasavvufu Müdevven Bir İlim Olarak İnşâsı". *Marife* 20/2 (2020), 415-438. <https://doi.org/10.33420/marife.779297>

¹ The appearance of a light or a state of enlightenment in the purified and cleansed heart.

Giriş: Usul ve Kapsam

Altı yüz küsür yıllık bir ömre sahip olan Osmanlı Devleti'nin sadece devlet yapısı, idârî ve ilmî teşkilatı değil dînî düşüncesi de asırlar içerisinde şekillenmiştir. Bu şekillenmede Osmanlı, kendisinden önceki 6-7 asırlık tecrübeye mirasçı olduğu gibi muhâcir ilim adamlarını topraklarına çekebilmesi de etkili olmuştur. Böylece farklı coğrafyalardan ulemâ, üdebâ ve meşâyih Osmanlı'ya yönelmiştir. Fatih Sultan Mehmed özellikle İslam dünyasındaki meşhur âlimleri kendi topraklarına çekmeyi bir siyaset olarak uygulamıştır. Bu emperyal patronajı hedefleyen siyasi bir anlama sahip olsa da Osmanlı'daki ilmî ve düşünce hayatını canlandırmayı hedefleyen de bir teşebbüstür. Bu noktada Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelen Şeyh Ali Bistamî/Molla Musannifek dikkat çeken bir isimdir. Musannifek özellikle de Osmanlı dînî düşüncesini şekillendiren başat isimlerden Sâdeddîn et-Teftâzânî'yi Osmanlı'ya taşıyan isimlerden birisi olması yönüyle ayrıca önem arz etmektedir. Öte yandan da 15. yüzyıl Osmanlı'sında önemli isimleri tarikatına çekebilmiş olan Zeyniyye'nin de bir temsilcisidir. Zeynüddîn-i Hâfî'nin sâdik bir takipçisi olarak dikkat çeken Musannifek, hocasının tasavvufî görüşlerini Anadolu'ya taşıyan isimlerden birisidir.

Dil ilimlerinin neredeyse tamamında, fıkıh, tefsir, hadis ve edebiyat alanında eserler vermiş olan Musannifek, sûfi kimliğini de hâiz olup Tasavvuf ilmine dâir en az iki eser yazmıştır. Bunlardan *Mesnevîşerhi*, en eski şerhlerden olduğu gibi en mufassal *Mesnevî* şerhidir. *Hallü'r-rumûz* adlı eseri ise işrâkî bir metnin tasavvufî şerhidir. Musannifek, bunların yanı sıra siyâsî etkinliğe de sahip birisidir. Timurlu Şahruh'tan Karamanoğlu İbrahim Bey, Mahmut Paşa ve Fatih Sultan Mehmed'e kadar farklı coğrafya ve ülkelerden devlet adamlarıyla bizzat ilişkisi olduğu görülmektedir.

Konumuzu, Musannifek'in yazdığı iki eser çerçevesinde Osmanlı'ya taşımış olduğu tasavvuf düşüncesi oluşturmaktadır. Onun tasavvufu müdevven bir ilim olarak tespit edip yaptığı tanımlar irdelenecektir. Bununla birlikte konuya giriş sadedinde Osmanlı'da tasavvufî düşüncesinin Horasan-Anadolu hattı; Fatih'in ilim siyaseti; Molla Musannifek'in hayatı ve iki tasavvufî eseri incelenecektir. Tasavvufu müdevven bir ilim olarak tespit edip onun konu ve meselelerinden bahseden Musannifek'in tasavvufî görüşleri *Mesnevî şerhi* ve *Hallü'r-rumûz* adlı eseri çerçevesinde ele alınacaktır.

1. Osmanlı Tasavvufî Hayatında Horasan-Anadolu Hattı ve Fatih'in İlim Siyaseti

1.1. Osmanlı Tasavvufî Hayatında Horasan-Anadolu Hattı

İlimler tarihinin önemli meselelerinden birisi bilginin intikâli hususudur. Bir yerde oluşan ilmî birikim sonra hangi bölgelere hangi yollarla taşınmış, diğer coğrafyaları nasıl etkilemiş ve ne gibi sonuçlara sebep olmuştur gibi hususlar önem arz etmektedir. İlim yolculukları ise doğal sebeplerle gerçekleştiği gibi savaşlar, kıtlık veya iltifât gibi sebeplerle de gerçekleşmiştir.

Osmanlı, ilmî ve tasavvufî boyutta Selçuklu Devleti'nden miras aldığı husus-

lar olsa da uç beyliği olması ayrıca küçük bir beylik olması bilgi birikimi bakımından zayıf bir beylik olmasına zemin hazırlamıştır. Devletin sınırları genişleyip devleti yönetecek kadrolara ihtiyaç arttıkça ilmi kurumlar da kurulmuş böylece Osmanlı ilmiyesi teşekkül etmeye başlamıştır. Bu ilk dönem ulemâsı ilim yolculukları yaparak Şam ve Kâhire gibi ilim havzalarından bilgi transferi gerçekleştirdikleri görülmektedir.²

Osmanlı'nın klasik döneminde (1302-1606) ilim-irfân tâliplerinin temelde iki bölge ekseninde ilim yolculukları yaptıkları görülmektedir. Birincisi, İran-Horasan hattı diğeri ise Mısır-Şam hattıdır. Bunlardan İran-Horasan hattında hem ilim hem de tasavvufi yolculuklar yapılmış, Şam- Mısır hattında ise daha çok ilim yolculukları yapılmıştır.

Acem diyârı diye ifadesini bulan İran-Horasan hattının Osmanlı'nın kuruluşunu önceleyen Anadolu'nun fethinde ve Moğol istilaları sonucunda Anadolu'ya yoğun bir şekilde Türkmen nüfus göçü verdiği bilinmektedir.³ Anadolu'ya gelen bu guruplar arasında sıradan halk ve esnaflar olduğu gibi okumuş kesim de bulunmaktaydı. Aslında niteliği tam olarak tespit edilemeyen "Horasan Erenleri"ni Anadolu-Horasan hattının ilk temsilcileri saymak mümkündür. Bunun dışında Osmanlı'nın dînî-tasavvufî hayatına etki eden bir coğrafya olarak İran-Horasan hattının izlerini Osmanlı'nın ilk tabakâtı olan *Şekâik*'ten takip etmek mümkündür.⁴ Bazı âlimler ise her iki coğrafyada da ilim tahsil ederek Anadolu'ya dönmüşlerdir.⁵

Bunun dışında Osmanlı'da neşv ü nemâ bulmuş tarikatların orijinine bakıldığı zaman yaygın tarikatlardan Nakşibendiyye, Halvetiyye, Zeyniyye ve Mevleviyye gibi tarikatların zikredilen bölge merkezli tarikatlar olduğu görülmektedir. Belki de bunların neticesi olarak, Osmanlı'da tasavvufî hayatta yaygın olarak okunan ve şerhlere konu olan *klasik eserlerin daha çok* bu bölgede ve Farsça olarak yazılmış eserler olduğu görülmektedir.⁶

Fatih dönemine gelindiği zaman Acem diyârından Osmanlı'ya çok sayıda

² Meselâ, Molla Edebalı ve Molla Hattab Karahisârî Şam'da, Dâvud Kayserî ise Mısır'da ilim tahsilinde bulunmuştur. İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri: eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 23-24,27.

³ Bk. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 3-9.

⁴ Konu hakkında derli toplu bir çalışma için bk. Tevfik Hayderzâde, "Muhâceret-i Ulemâ-yı İrân Be-İmparâtür-i Osmânî ve İntikâl-i Sünnehâ-yı Medâris-i İrânî be-ân Ser-Zemîn Ez Evâil-i Devre-i Tîmûrî tâ Evâhîr-i Ahd-i Safevî", *Ferheng*, 20-21/75-76 (1376), 49-94. Kadızâde Rûmî'yi anlattığı bölümde Taşköprüzâde'nin kullandığı bir ifade bunun arka planına işaret eder gibidir: "İlim konusunda Acem diyarının şöhreti artınca..." Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 35. Ayrıca bazı isimler için bk, Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 30, 31, 39, 67, 69, v.d.

⁵ Dâvud-ı Kayserî, Seyh Bedreddîn, Molla Eşrefzâde, Molla Arap gibi isimler bu bağlamda zikredilebilir.

⁶ Karamustafa, II. Bâyezîd Dönemi saray kütüphanesi görevlisi Atûfî'nin katalogundan hareketle yaptığı çalışmasında, bazı Ekberî ve Sühreverdî metinler dışında 14. ve 15. yüzyıllarda saray kütüphanesinde Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan'da yazılmış eserlere neredeyse hiç rastlanmadığını, 11. ve 15. yüzyıllar arasında sarayın İran-Horasan hattını nazar-ı itibara aldığını tespit etmiştir. Ahmet T. Karamustafa, "Saraydan Tasavvuf Manzaranı: Atûfî'nin Defter-i Kütüb'ündeki Tasavvufî Eserlerin Bir Tasavvuf Tarihçesine Düşündürdükleri", Ercan Alkan-Osman Sacid Arı (ed.), *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* (İstanbul: İSAR, 2018), 56.

âlim, edip ve sūfînin göç ettiği ve kendilerine iltifat edildiği görülmektedir. Bu bir devlet siyaseti olarak uygulanmıştır. Konumuzu oluşturan Molla Musannifek de Horasan'ın batısında bulunan Bistâm şehrinin Şâhrûd köyünde doğmuş, eğitim ve öğretim hayatının önemli bir bölümünü Timurlular zamanının önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Herat'ta yapmıştır. İlk dönem eserlerinin çoğunu da burada kaleme almıştır. Ardından Anadolu'ya gelişi Karamanoğlu beyliği üzerinden olmuştur. Sonrasında ise Fatih'in ilim siyaseti sonucu ısrarlara dayanamayarak Osmanlı topraklarına intikal etmiştir. Osmanlı'nın yakından tanıdığı Teftâzânî'nin görüşlerini ve yine 15. yüzyıl Osmanlı'sında önemli müntesipleri bulunan Zeynüddîn-i Hafî'nin tasavvufî mirâsını Anadolu'ya taşımıştır.

1.2. Fatih'in İlim Siyaseti

Eldeki bilgiler ışığında Molla Musannifek'in Anadolu'ya geliş sebebi tam olarak bilinemese de Karamanoğlu Beyliği'nden Osmanlı topraklarına geçişinin Fatih'in uyguladığı ilim siyasetinin neticesi olduğu bilinmektedir. Konuyla olan ilgisi sebebiyle kısaca Fatih'in ilim siyasetinden kısa da olsa bahsetmek uygun olacaktır.

Fâtih, kurmak istediği evrensel imparatorluğun idârî merkezi olan İstanbul'un aynı zamanda bir kültür ve bilim merkezi olmasını hedeflemiştir.⁷ Bunun için yeni öğretim kurumları, kütüphaneler kurmuş, Arap ve Acem memleketlerden ulemâ ve sanatkârlar getirtmeye gayret etmiş, ulemâ arasında münâzara, şâirler arasında müşâara meclisleri düzenlemek sûretiyle ilmî hayatı canlı tutmuş, atamalarda kullanmak üzere dânişmendlerin kayıtlarını kendisi için hazırlatmış, medreselere giderek bizzat derslere katılmış, pozitif bilimlerden, nazarî-felsefî konulara, mûsikî ve tefsîre varıncaya kadar kitaplar sipariş etmiştir.⁸ Sadece doğu ve İslâmî ilimlerde değil fethettiği yerlerdeki Yunan-Roma medeniyetinin gelenek ve kültüründen de istifade etmeye çalışmıştır.⁹

Fâtih'in ilme verdiği önem ve ilim siyaseti tezkirelere de yansımıştır: *Sehî Tezkire*'sinde, "hususâ ehl-i 'ilm tâyifesine bir mertebede rağbet ve bir vech ile iltifât iderdi ki bir pâdişâh dahî itmemişdür."¹⁰ denilmiştir. Fâtih'in bu siyaseti karşılık bularak ilmiye sınıfında büyük bir artış meydana gelmiştir. Latîfî bu artışı: "Ma'lûmdur ki ol 'ahd ü 'asrda olan cem'iyet-i 'ulemâ kesret-i fukahâ ve fuzalâ bir pâdişâhun 'asrında dahî vâkî' olmuş degüldür."¹¹ şeklinde belirtmiştir.

⁷ İsmail E. Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler", Fahameddin Başar (ed.), *Fatih Sultan Mehmed Han* (İstanbul: FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018), 83.

⁸ Sehî Beg, *Hest Bihîst*, thk.: Halûk İpekten v.d. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 14-15. Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 126, 129, v.d.; Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/405-407; Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi", 63-86; Fatih'in kitap siparişi ile ilgili ilginç anekdotlardan birisini Şekâik sunar. Fenârî ailesinden Molla Hasan bir akrabası aracılığıyla Mısır'a gidip orada meşhur bir âlimden bir kitabı okuma isteğini padişaha ulaştırır. Padişah kendisine izin verse de yazdığı kitapları kendisine değil de oğlu Şehzâde Beyâzîd'a ithâf etmesi sebebiyle Molla Hasan'dan hoşlanmaz. Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 174.

⁹ Erünsal, "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi", 65.

¹⁰ Sehî Beg, *Hest Bihîst*, 14-15.

¹¹ Latîfî, *Tezkiretü's-Suarâ*, 140. *Eş-Şakâik*'te de görülebildiği gibi Fâtih döneminde ulemâ ve meşâyih

Latîfî'nin belirttiği bu asırda ulemânın çokluğunun önemli bir etmeni Fâtih'in sadece kendi ülkesindeki ulemâyaya iltifatla yetinmeyip diğer ülkelerden kendi ülkesine ilmiye sınıfını çekmeye çalışmasıdır. Sehî *Tezkire*'sinde, “Arabdan ve ‘Acemden ehl-i ma’rifet adına olan kimesneleri buldurup getürdüp fevka’l-had ri’âyet itdürürdi”¹² diyerek bunu ifade ederken Latîfî aynı hususu şöyle dile getirmiştir:

“Şol ‘âlimler ki ‘ulûm-ı ‘âliyyede her biri tedvîne kâdir ve envâ’-ı fûnûnda mâhir her kande bir ‘âlim-i mütebahhir ü müteferrid varsa eger diyâr-ı Hindde ve eger vilâyet-i sindde envâ’-ı elkâb-ı şeref-nişân ile nâmî-nâmeler ve hezâr iltifât u ikrâm ile abkarî irsâl idüp ve yolında bezl-i mâl ü menâl idüp ve menâsıb-ı ‘âliyye ve merâtib-i ma’âliyye birle ahd-nâmelerle va‘deler ve istimâletler idüp bi’zzarûri her birine vedâ’-ı vatan ve terk-i menzil ü mesken itdürürler imiş.”¹³

Acem'den gelenlerin gördükleri rağbet yerli ulemânın/şâirlerin beyitlerine yansımıştır. Şâir Leâlî, Tokatlı olduğu halde Acem ülkesine gidip dönüşte kendisini Acem olarak tanıtmıştır. Durumu ortaya çıkınca padişahın yakınlığından uzaklaştırılmıştır. Leâlî, Acem olanların gördüğü iltifâta tepkisini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

“Olmak istersen i'tibâra mahal *Ya 'Arapdan yahûd 'Acemden gel*
'Acemün her biri ki Rûma gelür *Ya vezâret ya sancak uma gelür”*¹⁴

Fatih'in oluşturmaya çalıştığı ilmî ve kültürel ortam döneminin en karakteristik özelliklerinden birisidir. Bilim ve sanatın koruyucusu olarak kültürel anlamda bir hareketlilik oluşturan Fatih İtalyan Rönesansı'nın dünyaca tanınmış isimlerini sarayında himaye ettiği gibi Acem'den gelen ulema, şuarâ ve sanatkâr sınıfını da himaye etmiştir. Böylece II. Bâyezîd döneminde de devam edecek olan bir “Doğu Rönesansı” dönemi başlamıştır.¹⁵

Musannifek'e gelindiği zaman öncelikle belirtilmesi gereken onu Osmanlı topraklarına getiren sebep, Fatih'in ilim siyaseti doğrultusunda Vezir Mahmud Paşa'nın ilgisidir. Mahmud Paşa tarafından yapılan ısrarlara dayanamayarak Karaman ülkesinden Osmanlı topraklarına göç etmiştir.¹⁶ Musannifek, Fatih'in değer verdiği âlimlerdendir. O da bu ilgiyi karşılıksız bırakmamış, neşr-i ilim ve telif-i kütüb noktasında hizmet ettiği gibi Fâtih'in imajına ve nizâm-ı âlem fikrine entelektüel zeminde destek verenlerden olmuştur. Musannifek en az iki eserini bizzat Fâtih'in siparişi üzerine yazmıştır. Bunlardan *Hallû'r-rumûz* adlı eseri Maktûl Sühreverdî'nin kısa ve metaforik üslupla bezeli muhtasar bir risalesinin Arapça serhidir. Diğeri ise *Şifâ* ismini verdiği Farsça tefsiridir. Musannifek Mahmud Paşa'ya da *Tuhfe-i Mahmûdiyye* ve *Şerhu'l-Vikâye* adlı eserlerini ithâf etmiştir.¹⁷

→

sayısı önceki dönemlere göre ciddi artış göstermiştir. Bu verimli ortam sonraki dönemleri de etkilemiştir.

¹² Sehî Beg, *Heşt Bihîst*, 15.

¹³ Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 140.

¹⁴ Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 473-474.

¹⁵ Genç, “Fatih'in Emperyal İmajına Bir Acem'in Katkısı: Riyâzî-i Semerkandî”, 45-46.

¹⁶ Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâik*, 157.

¹⁷ Ümit Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen “Avâmil-i Atik” Şerhi (Tahkik Ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul

→

Musannifek'in eserlerinde çizdiği Fâtih imajı şöyledir. Öncelikle kendisi eski bir Karamanoğlu Beyliği âlimi olarak iki devlet arasında kıyas yapar. Karaman ilini harabeler ve baykuşların tünediği yer olarak nitelerken, kendisini oranın karanlığından çıkarıp nura benzettiği Osmanlı ülkesine getirdiği için Allah'a şükreder. Fâtih'in dünyevî saltanatını dînî-mistik bir görünüme sokan Musannifek, Allah'ın her asırda kullarından birini seçip iki cihan saadeti elbisesini giydirdiğini ve tevfikini ona arkadaş kıldığını söyler. İşte bu özellikte olan kimsenin Rûm ülkesinde bulunduğunu, âlimlerin dört bir yandan sultanın sarayına geldiğini belirtir. Kendisinin de Karaman ilinden Osmanlı ülkesine geldiğini ve burada takdir gördüğünü dile getirir.¹⁸ Böylece Fâtih'in ilim siyasetine ve ulemâya kapı açtığına değindiği gibi kendi durumu hakkında da bilgi verir. Yine Fâtih hakkında, onun entelektüel kişiliğini, zekâsını, aklını ve fikrinin keskinliğini över. Ardından Hârûn Reşîd dönemi şâirlerinden Ebû Nüvâs'ın (ö. 198/813):

وليس لله بمستكر
أن يجمع العالم في واحد

"Allah'ın tüm âlemi(n yönetimini) bir kişide toplaması hoş olmayacak bir şey değildir."

beytiyle nizâm-ı âlem fikrine meşruiyet ve imkân kapılarını açar. Fâtih'in entelektüel portresi ve dindârlığı hakkında da fikirler serdeden Musannifek onun şeriatı yayan, küfrü söken "sultan oğlu sultan" olduğunu ifade eder. Onun emir ve nehiyle uymadaki dikkatinin ne cinden ne beşerden benzeri yoktur, diyerek dindâr bir padişah portresi çizer veya padişaha telkinde bulunur. Fatih'in saltanat ve saltanatın gerekleri meselesinde "yed-i beyzâ"sı olduğu gibi genel olarak tüm ilimlerde özelde ise meşâyih'in ve evliyânın ilimlerinde "yed-i ulyâ"sı olduğunu belirtir. Böylece Fâtih'in entelektüel portresine dâir de bir âlim kimliğiyle övgüler düzer.¹⁹

2.Molla Musannifek: Hayatı ve İki Tasavvufî Eseri

Musannifek'in hayatı ve eserleri hakkında en önemli kaynaklar yine kendi eserleridir. Özellikle 861/1457 yılında Edirne'de yazıp Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği *Tuhfe-i Mahmûdiyye* adlı eserinin kendisinden ve eserlerinden bahsettiği bölüm hayatı hakkındaki en geniş kaynaktır.²⁰ Bunun dışında eserleri de hayatına dâir ilk elden kaynaklardır. Musannifek eserlerinde yer yer kendisinden anekdotlar aktarır. Meselâ *Hallü'r-Rumûz*'da 839/1435 yılında Tebrîz'de Şahrûh'un karargâhında iken meydana gelen ve on gün süren bir tasavvufî hâletten ve sonuçlarından bah-

→

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 77-79.

¹⁸ Musannifek, *Kitâbü's-Şifâ fî Tefsîri Kelâmillâhi'l-Münezzel Mine's-Semâ*, Bayezit Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, 260, 4^b-5^a'dan naklen, Yahya Başkan, "Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaya Bir Örnek: Musannifek", *Doğu Araştırmaları* 10 (2012/2), 121.

¹⁹ Şeyh Ali b. Mecdüddîn el-Bistâmî, *Hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz*, (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 513), 3^b-4^a. Bu padişah tarafından sipariş üzere yazıldığı için muhataba telkin olarak da görülebilir.

²⁰ "Asl-ı evvel: Der beyân-ı asl u neseb u târîh-i velâdet ve beyân-ı aded-i tasnîfât ve te'lifât-ı İn fakîr ve beyân-ı her yek ez İnhâ". Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855), 113^b-124^a. Bir vezire takdim ettiği eserde kendisine niçin yer vermiştir şeklindeki soruya da cevap vererek bu kısmı tamamlar. Bk. 124^a.

seder.²¹ Bununla Şahruh'un Tebriz seferinde orada bulunduğu gibi Şahruh'un yakın maiyetinde yer aldığı anlaşılır. *Tuhfe-i Mahmûdiyye*'de bir yakazasından bahsederken zaman ve mekân zikreder. Böylelikle 25 Zilkâde 856/7 Aralık 1452 tarihinde Medine'de olduğu anlaşılır.²² Bu gibi anekdotlar onun hayat hikâyesini aydınlatan bilgiler içerir. Diğer bir aslî kaynak da Musannifek'in eserlerinin ferağ kaydır. Musannifek, eserlerini nerede ve ne zaman telif ettiğini genel olarak belirtir. Meselâ *Kasîde-i Bürde* şerhine 26 Cemâziyelevvel 835/30 Ocak 1432'de Herât Câmii'nde başlamış, 18 Ramazan 836/8 Mayıs 1433'te Bistâm'da tamamlamıştır.²³ Mahmud Paşa'ya ithâf ettiği eseri *Tuhfe-i Mahmûdiyye*'yi 12 cemâziyelevvel 861/7 Nisan 1457 tarihinde Edirne'de yazmıştır.²⁴ *Hallû'r-Rumûz* adlı eserini ise 866/1462 yılı zilkâde ayında Edirne'de yazmıştır.²⁵ Eserleri üzerine çalışmalar artıkça hayatındaki kapalı noktaların perdesi daha da açılmış olacaktır.²⁶

2.1.Hayatı: Horasan Bölümü

Genç yaşta eser telif etmeye başladığı için Musannifek/küçük yazar olarak tanınan Şeyh Ali'nin hayatına dair bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Hal böyle olunca burada uzun uzun hayatı hakkında yeniden bilgi verilmeyecektir. Ancak burada eldeki bilgiler ışığında hayatı hakkında özlü bir terceme-i hâli sunulmaya çalışılacaktır. Eldeki bilgilere göre Musannifek'in hayatı Horasan ve Anadolu şeklinde iki bölüme ayrılabilir. Musannifek'in Anadolu öncesi hayatı Bistâm ve Herât merkezli olup Timurlu Şahruh'un hâkimiyeti altındaki bölgede geçmiştir. Özellikle Şahruh tarafından ihyâ edilen Herat onun hem öğrenim hem de öğretim hayatının merkezidir.

Eserlerinde ve şiirlerinde kendisinden Şeyh Ali diye bahseden Musannifek'in tam adı, "Şeyh Ali b. Mecdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mesûd b. Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Vâzî el-Ömerî el-Bekrî"dir.²⁷ Fahreddin Râzî'nin soyundan olup aslı, Rey şehrinin Kuha (قوه) köyüne dayanmaktadır.²⁸ Doğum tarihi 803/1400'tür. 812/1409-1410 yılında abisi onu Herat'a götürmüş ve eğitimiyle meşgul olmuştur.²⁹

Burada bölgenin önde gelen hocalarından ders almıştır. Arapça ve Tefsir'de hocası Teftâzânî'nin öğrencisi olan Mevlânâ Yûsuf Evbehî'dir. Musannifek'e göre hocası Evbehî Horasan, Mâverâünnehir ve Irak ulemasının önde geleni olup, Arapça'da, *Keşşâf* ve *Miftâh*'ta benzersizdir. Hocasını, "o kadar kâmil bir üstad idi ki

²¹ Musannifek, *Hallû'r-rumûz*, 148^a-149^a.

²² Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 109^a.

²³ Karaver, Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi, 81-82.

²⁴ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 142^b.

²⁵ Musannifek, *Hallû'r-rumûz*, 213^b.

²⁶ Bu minvalde son yıllarda Musannifek'in eserleri birçok tezin konusu olmuştur. Bir ilgiden bahsetmek mümkündür. Özellikle Ümit Karaver tarafından yapılan doktora tezinde Musannifek'in neredeyse tüm eserlerinin yazmalarına ulaşıldığı ve birinci el kaynaklardan hareketle birçok noktanın aydınlatıldığı dikkat çekmektedir.

²⁷ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 119^b.

²⁸ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 118^b.

²⁹ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 121^b.

Mâverâünnehir ve Horasan onun öğrencisi idi.” şeklinde niteler. Sonra onun öğrencisi olan Kutbeddin Herevî bir diğer hocasıdır. Şâfiî Fıkhı’nda üstadı Abdülaziz Ebherî olup ders ve fetva verme icazeti yazmıştır. Musannifek, bu hocası vasıtasıyla İmam Gazzâlî ve İmam Şâfiî’ye ulaşan silsileye sahiptir.³⁰ Hanefî Fıkhı’nı ise Fasîhuddîn Muhammed ‘Alâ’dan okumuştur. Bu hocasının Musannifek için kullanmış olduğu lakap “Ebü’l-mehâmid Şerefü’l-mille ve’d-dîn”dir. Diğer hocaları gibi bu hocası da pek çok ilimde kendisine icâzet vermiştir.³¹

Musannifek’in hayatı, Anadolu’ya göç edinceye kadar telif, tedris ve bürokratik işlerle geçmiş olmalıdır. Yirmi yaşında başladığı telif hayatındaki eserlerinin çoğu, medresede okutulan kitaplar üzerine yazılmış şerh ve haşiyelerden oluşmaktadır.³² Bu yıllarda yazdığı kitapların listesini yine kendisi vermektedir.³³

Musannifek bu dönemde Zeyniyye tarikatine de intisap etmiştir. Kendisi hakkında kullandığı “Şeyh” ifadesi Zeyniyye tarikatı şeyhliğini ifade etmektedir. *Şekâik*’te: “Merhum, aynı zamanda sufi tariki üzere bir şeyhti. Şeyh Zeynuddin el-Hâfî’nin halifelerinden biri tarafından kendisine irşat için icazet verilmişti. Bu yüzden ilim ve amelin önderliğini cem etmiş birisiydi.”³⁴ şeklinde bu husus belirtilmiştir. Ayrıca kendisi de *Hallü’r-rumûz*’da Zeynüddîn el-Hâfî’den yaptığı bir alıntıda, “Şeyhimiz, tâliblerin mürşidi, âriflerin önderi şerîat bayraklarını yükselten hakikat meydanlarının öncüsü Zeynü’l-milleti ve’d-dîn el-Hâfî”³⁵ ifadelerini kullanır ki diğer sûfilere yaptığı alıntılarda “şeyhimiz” ifadesini kullanmaz.

Öngören, Musannifek’in şeyhinin Zeynüddîn el-Hâfî’nin Herat halifelerinden Muhammed Tebâdegânî veya Sadreddin Revvâsî olabileceğini belirtir. Musannifek Herat’ta değil de Anadolu’da bu tarikata intisap etmişse o zaman da şeyhinin Abdüllatîf Kudsî olmasını kuvvetli ihtimal olarak görür.³⁶ Abdürrezzak Tek de Kudsî’nin onun şeyhi olmasını *kuvvetle muhtemel* olarak değerlendirir.³⁷ Musannifek’in bizzat Hâfî’nin halifesi olması da uzak ihtimal değildir.

2.2. Anadolu Bölümü

Musannifek, Anadolu’ya geliş sebebini sarâhaten izâh etmez. Ancak bunu “kazâ-yı ilâhî gereğince “memâlik-i rûm’a” intikâl gerçekleşip ikâmetten sonra...”³⁸ diyerek muğlak bırakır. Karaver, Musannifek’in 848 yılında Anadolu’ya taşınmasından önce 840/1436’lı yılların başlarında pek çok defa gelip gittiğini tespit et-

³⁰ Musannifek, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, 120^b.

³¹ Musannifek, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, 119^b-121^a. Tefsir, hadis, kelam, fıkıh, usulü fıkıh, edeb, vs. 121^b.

³² Bk. Karaver, Musannifek’e Nisbet Edilen “Avâmil-i Atîk” Şerhi, 71-93.

³³ Musannifek, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, 121^b. Karaver Musannifek’in bir eseri üzerine yapmış olduğu doktora tezinde Musannifek’in hayatı ve eserlerine de geniş yer ayırmış yazmalarını karşılaştırmak suretiyle eserlerin aidiyet ve yazım tarihleri üzerine tespitlerde bulunmuştur. Geniş bilgi için bk. Karaver, *Musannifek’e Nisbet Edilen “Avâmil-i Atîk” Şerhi*, 67-98.

³⁴ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 157. Benzer ifadeler için bk. Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü’t-tevârîh*, (İstanbul: Tabbâne-i Âmire, [1279]), 2/492.

³⁵ Musannifek, *Hallü’r-rumûz*, 22^a.

³⁶ Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 94.

³⁷ Abdürrezzak Tek, “XV. Yüzyılın İlk Yarısında Sadreddin Konevî Tekkesinde Bir Zeynî Şeyh”, Hasan Yaşar (ed.), *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri* (Konya: Mebkam, 2014), 228.

³⁸ Musannifek, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, 122^a.

miştir.³⁹

Kaynaklarda Musannifek'in 848/1444-45 yılında Anadolu'ya göçtüğü belirtilir.⁴⁰ Öte yandan 845/1441-42 yılında Hazret-i Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmiş ve Karamanoğlu İbrahim Bey'e ithâf ettiği *Mesnevî* şerhini kaleme almıştır. 844/1440-41 yılında ise *Şerhu'l-vikâye*'yi Herat'ta yazmıştır. Yine 29 Safer 845/19 Temmuz 1441'de tek oğlu olan Muhammed dünyaya gelmiştir.⁴¹ O zaman tüm bu verilerin şu şekilde telif edilmesi mümkün olabilir.

839'daki Tebriz seferinden sonra birkaç kez Anadolu'ya gelen Musannifek, 845 yılındaki Konya seferinde bir müddet burada kalmış olmalıdır. Ancak başlarda burada geçici olarak bulunmaktadır. Nitekim *Mesnevî* şerhini de kendisinden bu topraklarda bir yâdigâr kalması için yazmıştır. Ancak zamanla burada ikâmet etmeyi tasarlamıştır. *Mesnevî* şerhinin girişindeki bilgilerden hareketle bunun sebebi Konya halkının avâmıyla havâssıyla dindâr olmasıdır.⁴² Musannifek, 845 yılında şerhinin telifi esnasında Horasan'a gitmesi gerekmiştir. Şerhini takdim ettikten sonra tekrar memleketine dönüp ailesini de alarak uzun bir yolculuk sonucunda 848 yılında Anadolu'ya kalıcı şekilde yerleşmiş olmalıdır.

Anadolu'daki hayatı da iki kısım olup bir kısmı Karamanoğlu Beyliği idaresindeki Konya ve Lârende/Karaman'da geçmiştir. Osmanlı topraklarında ise Edirne ve İstanbul'da ikâmet etmiştir. Musannifek, 849/1445-860/1455 yılları arasında Konya ve Karaman'da yerleşip tedrisle iştigâl etmiştir.⁴³ Bazı kitaplarını da buralarda yazmıştır.⁴⁴ 860/1455-56 sonrası ise Edirne'dedir.⁴⁵ Musannifek, Vezir Mahmud Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmed'e arz edilmiş ve seksen akçe ile vazife tayin edilmiştir.⁴⁶ Seksen akçe gibi oldukça yüksek bir ücretin tahsis edilmesi gördüğü değer bir ifadesidir.

Musannifek'in Anadolu'daki hayatına dâir dikkat çekici bir anekdot katıldığı Bosna seferidir. Bazı tarih kaynaklarında geçtiğine göre Bosna'nın fethi sırasında Vezir Mahmud Paşa tarafından Bosna Kralı'na eman verilmesi Fatih'i kızdırmıştır. Antlaşmayı ulemâya arz eden Fatih: "Bunların kanları ve malları helâl midir?" diye sormuş, Aşıkpaşazâde'nin "bir azîz âlim kişi" diye tanıttığı Musannifek ise: "Bunun gibi kâfirleri öldürmek gazâdır" diyerek fetvâ vermiş, fetvâsını da bizzat kendi kılıcıyla icrâ etmiştir.⁴⁷

Musannifek 875/1470 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezarı civarındadır.⁴⁸ Taşköprüzâde'nin babasından naklen *Şekâik*'te

³⁹ Karaver, Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi, 62.

⁴⁰ Taşköprüzâde, *es-Şakâik*, 156; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 2/493.

⁴¹ Karaver, Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi, 63, 76.

⁴² *Mesnevî şerhi*'nin girişinde Konya'yı ve halkını incelediğini, halkını dindâr bulduğunu ifade eden cümleleri bunu göstermektedir. Bk. Şeyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzı ebyâti Mesnevî*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1685,) 36^{a-b}.

⁴³ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 2/494.

⁴⁴ Bk. Karaver, Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi, 73, 80-81, 87, 89.

⁴⁵ Karaver, Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi, 62.

⁴⁶ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 2/494.

⁴⁷ Aşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âli Osmâ'dan Aşıkpaşazâde Târîhi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 165-166.

⁴⁸ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 2/494.

anlattığı bir olay başka bir bağlamda olsa da Musannifek'in ömrünün son zamanlarında gelmiş olduğu İstanbul'da ulemâ tarafından tanındığını göstermektedir. Taşköprüzâde, Musannifek vefat ettiği zaman "şehrin bütün âlimleri"nin defin merasiminde hazır bulduklarını belirtmiştir.⁴⁹

Musannifek Anadolu'da daha önce yazdığı bazı eserleri tekrar gözden geçirmiş, Arapça ve Farsça yeni eserler de yazmıştır. Yazdığı alanlar gerek yüksek ilimler gerekse alet ilimlerin tamamını kapsar. Telifleri genel olarak şerh türü olup İslam dünyasında kabul görmüş olan temel metinler üzerinedir. Farsça biri tefsir olmak üzere en az üç kitap yazmıştır.⁵⁰

Musannifek bilgisinin farkında olup bu konuda mütevâzî davranmaz.⁵¹ Zamâneyi eleştirmekten geri durmayan Musannifek, Anadolu halkını Farsça bilmemek ve edebî zevke sahip olmamakla eleştirir.⁵² Kiskanıldığını bildiren ifadeler kullanır. İnsanların alçaklarından bir topluluk ki kendilerini (ulema) elbisesi içerisinde gösterirler bu fakiri ilzâm etmeden anlatırlar ya da bu fakiri kırmak isterler. Bu ise hiç tuhaf değildir. Zira kalplerinde hastalık vardır, der.⁵³ *Kitabü'l-hudûd ve'l-ahkâm*'da ise mübtedilerin bileceği bilgiyi büyük kadı geçinenlerin konuştuğundan bahsederek yadırgar.⁵⁴ *Mesnevî* şerhinde de diğer/önceki şerhleri beğenmez. Birkaç dâne alabilmek için yüzlerce kilo samanı yeke vermen gerekir der.⁵⁵

2.3. Tasavvufî İki Eseri

Şeyh Ali Bistâmî'nin lakabı olan Musannifek "küçük yazar" anlamına gelmektedir. Genç yaşta başladığı telif hayatı, ömrünün son yıllarına kadar da devam etmiştir. Molla Musannifek naklî ilimlerin neredeyse tamamında eser vermekle birlikte sayıca az olsa da aklî ilimlerde de eserler vermiştir. Eserleri tür olarak daha çok şerh olmakla birlikte müstakil telifleri de vardır. Anadolu'ya taşınmadan önce kaleme aldığı eserlerinin Irak'tan, Horasan ve Maverâünnehir'e kadar yayıldığı ve ulemânın hayretten şaşakaldıklarını ifade ederek eşsiz eserler verdiğini kendisi ifade etmiştir.⁵⁶ Biz burada onun Tasavvuf İlmî'ne dâir yazdığı iki eserini ele alacağız.

2.3.1. Mesnevî Şerhi

Yeterli ilgi düzeyine ulaşamayan bu *Mesnevî* şerhi Osmanlı *Mesnevî* şerh lite-

⁴⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, 144.

⁵⁰ Bk. Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 122^a; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 2/493-494.

⁵¹ Her fende göz alıcı musannefât ve parlak müellefât, "bilâd ü emsâr"da tefekkür ehlinin ve basiret sahiplerinin kulaklarına ulaşmıştır. O derece ki Şahrüh zamanı idi "Horasan düzlüklerinden Mâverâünnehir ve Türkistan nahiyelerine, Harezm'e ve bilâd-ı Irâk'ta umûmen ve Mısır-ı câmi'-i Herât'ta hususen" zamane âlimleri ve fazılları bu musannefâtta acz ve hayrete düştüler. Tüm âlimler ve fazıllar hayretle parmaklarını dudaklarına götürdüler. Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 115^b-116^a.

⁵² Rum diyarının ehli Farsçayı bilmiyorlar ve dolayısıyla sözün "letâfet ve melâhat"inden perdeliler. Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 123^a.

⁵³ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 117^a.

⁵⁴ Ali b. Mecdüddîn eş-Şâhrûdî el-Bistâmî, *Kitâbü'l-hudûd ve'l-ahkâm*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 1437/2016), 14.

⁵⁵ Şeyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzı ebyâti Mesnevî*, 64^b.

⁵⁶ Musannifek, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 115^b.

ratürünün ilk örneklerindedir.⁵⁷ Osmanlı'da 15. yüzyıla kadar *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalar daha çok kısa tercümeler ve iktibaslar şeklindedir. 15. yüzyılın başlarında Molla Fenârî'nin *Mesnevî*'nin dîbâcesini, 839 yılında da Mu'înî'nin *Mesnevî*'nin I. cildini *Mesnevî-i Murâdiyye* adıyla manzum tercüme ve şerhi ile *Mesnevî* şerh geleneği başlamıştır.⁵⁸ Bu geleneğin üçüncü halkasını Musannifek'in şerhi oluşturur. *Mesnevî*'nin sadece ilk yedi beytinin şerhi olan bu eser aynı zamanda *Mesnevî*'nin en geniş hacimli şerhidir. Esere 845 yılında başlamış⁵⁹ ve aynı yıl 15 Şevval 845/26 Şubat 1442 tarihinde Bursa'da bitirmiştir.⁶⁰

Molla Musannifek eserin mukaddimesinde sebep-i telîfi şöyle belirtmiştir:

"Anadolu'ya geldikten sonra "bâtın ülkesinin padişâhı, ilim ikliminin Hüsrev'i" olan Hazret-i Mevlânâ'nın gönüle hoş gelen sözleri, çoşturucu şiirlerinin özellikle de "mânevî bir tefsîr" olan *Mesnevî*'sinin "ehl-i safâ ve erbâb-ı zevk arasında" do-laşmakta olduğunu gördüm. Ehl-i safânın meclislerinin genel olarak onun sözleri özel olarak da *Mesnevî*'den boş olmayıp onların o kitabı anlamaya büyük gayret sarfettiklerini görünce bu ülkede benden bir yadigâr kalması için bir şerh kaleme almayı düşündüm."⁶¹

Musannifek, şerhini ilk yazdığı zaman Karamanoğlu İbrahim Bey'e ithaf etmiş ancak tenkih ve tezyîl edilmiş/gözden geçirilip ekleme yapılmış sonraki nüshalarda bu kısım çıkarılmıştır.⁶²

Şerhin muhtevâsı *Mesnevî*'nin ilk yedi beytinin şerhinden oluşsa da Musannifek'in diğer bazı kitaplarında görülen şerhe geçmeden önce konunun anlaşılması amacıyla mukaddime yazma âdeti burada da görülür. Musannifek, aşk nedir? Fakr nedir? Tasavvuf nedir ve Tasavvuf'tan maksat nedir? şeklinde dört bölümlük bir giriş eklemiştir. Son olarak ise *Mesnevî*'nin ana konusu olan hakikatin sırları ve tarikatın amacının ne olduğunu açıklayan bölüm ile bu kısmı tamamlamıştır.⁶³ Şârih eseri bitirdikten sonra da şiir ve inşâ, semâ, def ve ney çalmanın şerriattaki karşılığı, kemal ehli olmayanlar için semânın hükmü ve bir semâ meclisini izlemenin hükmü gibi meselelere değinmiştir.⁶⁴ Burada dikkat çeken bir husus, h. III. asırdan beridir devam eden mûsikî, semâ tartışmalarına olan yaklaşımıdır. Mevlevîlerin ney çalmalarına: "Özellikle Hz. Mevlânâ (k.s.) ve onun dervişlerinin meclis ve mahfilleri aslâ neyden hâlî olmamış, olmaz ve olmayacaktır. Çünkü aşkı böyle gönül okşayan ve ahenkli arkadaştan, dosttan, öğrenmek donmuş bir ölüden

⁵⁷ Musannifek'in bu eseri ile ilgili bir doktora tezi hazırlanmıştır. İlgili doktora tezi için bk. Sinan Taşdelen, *Musannifek Alaaddin Ali Bin Muhammed'in Mevlânâ'nın Mesnevî'si İle İlgili Risalesi (İnceleme, Metin, Tercüme)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007). Biz eseri tanıtırken arşivimizde yer alan Carullah ve Fatih nüshaları ile Sinan Taşdelen'in ilgili tezini kullandık.

⁵⁸ Kemal Yavuz, *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si Mesnevî Tercüme Ve Şerhil. Cilt Gramer-Sözlük*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007), 29-37.

⁵⁹ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2706), 2^b.

⁶⁰ Taşdelen, Musannifek'in Mevlânâ'nın *Mesnevî'si İle İlgili Risalesi*, 40; ۱۱۱.

⁶¹ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 2^b-4^a.

⁶² Taşdelen, Musannifek'in Mevlânâ'nın *Mesnevî'si İle İlgili Risalesi*, 39-40.

⁶³ Seyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzı ebyâti Mesnevî*, 39^a.

⁶⁴ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 97^a-116^a.

öğrenmekten daha iyidir.”⁶⁵ diyerek oldukça ılımlı bir yaklaşım sergiler.

Eserdeki bazı ifadelerden hareketle aslında eserin tam şerh olarak planladığı anlaşılmaktadır. Meselâ “Ayrılıklardan şikâyet eder” mısraının şerhinde geçen “... و شرح این آیات و حقیقت این حالات ما در دفتر پنجم انشاءالله بتقدیم رسانیم...”/bu beyitlerin şerhini ve bu hallerin hakikatini biz 5. defterde inşaallah sunarız.”⁶⁶ Yine Hazret-i Mevlânâ'nın *Dîvân*'ından alıntılandığı iki gazelde açıklamaya ihtiyaç gösteren yerler olduğunu ancak bunların I. cildin 25. beyti olan *جسم خاک از عشق بر افلاک شد* beytinde açıklanacağını belirtir. Ancak şerh 7. beyitte son bulur.

Musannifek'e göre *Mesnevî*'nin konusu manevî aşktır. “Mesnevî kitabı, tasavvufundayanağı ve fakrın kaynağı olan manevi aşkı açıklamaya yönelik”tir.⁶⁷ Ancak *Mesnevî*'nin üslûbu: “Hakikat sırlarını ve tarikat ilimlerini şeriat elbisesi içerisinde, işâret ve kinâye yoluyla hikâyeye ve kıssalarla”⁶⁸ açıklama üzerine kurulmuştur.

Mesnevî şerhinin kaynaklarına bakıldığı zaman genel olarak şu eserlere atıf yaptığı tespit edilmiştir. Mevlânâ: *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*; kendi eserlerinden, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, *Şerh-i Kasîde-i Ruhîyye* ve *Tuhfetü's-selâtin*⁶⁹; Gazzâlî: *İhyâ*⁷⁰, Râfî: *el-Muharrar*⁷¹, Serrâc Tûsî: *el-Lüma*; Senâyî, Hadîka⁷², Sühreverdî: *Avarifü'l-Meârif*⁷³; Attâr, *Etrâfû'l-Envâr*, *Mantıku't-tayr*⁷⁴; Sa'dî, *Gülistân*⁷⁵; Hâcû-yi Kirmânî, *Dîvân-ı Eş'âr*⁷⁶, v.dğr.⁷⁷

Musannifek, şerhe olan yetkinliğini açıkça belirtmekten çekinmez. Daha önce değinildiği üzere şârih bilgisi konusunda mütevâzı davranmaz ve bildiğini belirtmekten de çekinmez. *Mesnevî* şerhine ehil olduğunu şöyle belirtir. “... Zira *Mesnevî*'deki latifeler, nükteler, incelikler/dekâyık ve sırlar nedir ki? Zamâne âlimleri dehirler ve asırlar harcasalar, onun binde birini ve az bir kısmını bile anlamayacaklardır. Eğer bu kitabı, bu fakirin huzurunda ders ders okuyacak olsalar, zikredeceğimiz hakikat ve sırların, yüzde birini dahi anlamayacaklardır.”⁷⁸ “... Bu söylediğimiz sözde hiçbir gariplik yoktur. Gariplik şundandır. Kendilerini tüm zamanların eşsizi ve tüm dönemlerin emsalsizi zanneden bazı kâmiller bu kitaba şerh yazmışlar ve buradan geçmişler, ayakları ıslanmamış ve kalemleri ney'e dönüşmemiştir....

⁶⁵ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 9^b.

⁶⁶ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 29^b. Taşdelen, Musannifek'in Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si İle İlgili Risalesi, 34.

⁶⁷ Taşdelen, Musannifek'in Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si İle İlgili Risalesi, 65; Şeyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzı ebyâti Mesnevî*, 39^a.

⁶⁸ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 10^b.

⁶⁹ Şeyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzı ebyâti Mesnevî*, 80^b.

⁷⁰ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 9^b.

⁷¹ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 9^b.

⁷² Taşdelen, Musannifek'in *Mesnevî*'si İle İlgili Risalesi, 70, 95.

⁷³ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 12^b.

⁷⁴ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 8^b.

⁷⁵ Taşdelen, Musannifek'in Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si İle İlgili Risalesi, 103.

⁷⁶ Taşdelen, Musannifek'in *Mesnevî*'si İle İlgili Risalesi, 109.

⁷⁷ Ayrıca müellif birçok yerde müellifin ismini zikreder ama kaynağını zikretmez. İmam Şâfî (9^b), Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ (13^a) vs.

⁷⁸ Mevlânâ Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 17^a.

O şerhlerin meyvesi/hâsılı, kulağa hoş gelsin diye cümleleri süslemekten başka bir şey değildir. Onunda hülâsası secileri ve kafiyeleri muhafaza etmekten başka bir şey değildir. Eğer bir tek dâne elde etmek isteyecek olsan birkaç eşek yükü samanı ye ve vermen gerek. Ve eğer bir tek nükte arayacak olsan arama [derim] çünkü yoktur ve vermeyecektir. Çünkü bir araya getirilmiş birkaç ifade ve başkalarından nakledilmiş birkaç bilgiden ibarettirler. Bu şerhler *Mesnevî*'den binlerce fersah uzaklardır. *Allah kime nur vermemişse, artık onun için nur yoktur.*"⁷⁹

Musannifek'in *Mesnevî*'nin kendi dilindeki bu erken dönem mufassal ve değerli şerhinin kendisinden sonraki gelenek tarafından yeterince tanındığı ve geleceği etkilediği söylenemez.

2.3.2.Hallü'r-rumûz

Hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz Musannifek'in tasavvufî muhtevâlî bir diğer eseridir.⁸⁰ Bu eser, Maktül Sühreverdî'nin *Risâletü'l-ibrâc* olarak bilinen küçük bir risalesinin şerhidir. Bu şerh Musannifek'e, Fâtih Sultan Mehmed tarafından sipariş edilmiş bir şerhtir. İshrâkî mektebin kurucusu olan Maktül Sühreverdî'nin bu muhtasar risalesinin bir Zeynî şeyhine sipariş sebebi eserin "zevkî ilimlerden" olmasıdır. Nitekim şârih eseri doğrudan doğruya tasavvufî muhtevâda şerh etmiş bunu da şerhinde belirtmiştir.⁸¹ Bu eser özelinde Fâtih'in nazarî tasavvuf, kelâm ve felsefe ilgisinin yanı sıra İshrâkîlik'e de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

Eserin sebab-i telifi ve şerh usulünü şerhinin mukaddimesinde şârih özetle şöyle belirtmiştir:

"... Sonra şeriatın yayan küfrü söken es-Sultân ibnü's-sultân ibnü's-sultân Muhammed b. Murad b. Muhamed Hân, en üst derecede şeriat kitapları öğrendikten sonra evliyâ ve meşâyihin kitaplarını incelemiştir. O, fazıl şeyh, müteellih, kâmil, sultânü'l-müteellihîn burhânü'l-müteahhirîn Ömer es-Sühreverdî'ye nispet edilen muhtasar bir kitabı incelemiştir. Sonra her ne kadar hacmi küçük olsa da manasının mutavvel olduğunu, acayıpler ve garayıplerle dolu olup kuşdilene benzer remizleri olduğunu görmüştür. Bana da o eserin remizlerini (rumûz) ve hazinelerini (künûz) kalpten varak sayfalarına, nakletmemi işaret etmiştir. O bilgiler zevkî ilimlere aittir. Onun nakli, kalbin ve sadrın bulanıklıktan temizlenmesiyle mümkündür. Zevk ve nûru bir araya getirenin ancak idrâk edebileceği sıralara aittir o kitap. İşte ben de bu yüce işaret üzerine onun remizlerini halleden ve künûzlerini keşfeden bir şerh yazdım."⁸²

Eserin isminin gerekçesi de böylece anlaşılmaktadır. Zira eser, remizleri çözme (hallü'r-rumûz) ve lafızlara emanet edilmiş gizli manaları açma (keşfü'l-künûz) gâyesiyle yazılmıştır. Şârih, remizlerle örülüp kalbi bulanıklıktan temizlenmiş olanların anlayacağı bu eseri şerh ettiğine göre liyâkatini böylece ifade et-

⁷⁹ Şeyh Ali Bistâmî, Şerh-i bâzî ebyâti Mesnevî, 64^b.

⁸⁰ Eserin tanıtımında İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 513 numarada yer alan ve müellif hattından istinsah edilmiş nüsha kullanılmıştır.

⁸¹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 4^b-5^a. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2611'de yer alan müellif hattının zahriyesinde de kitabın başlığı: *Hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz fi ilmi't-tasavvuf* şeklindedir.

⁸² Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 3^a- 4^b.

miş olmaktadır. Kendisinin de belirttiği gibi “onu ancak zevk ve nuru bir araya getiren anlar.”⁸³

Eserini telif ederken takip ettiği usûlü Musannifek şöyle ifade etmiştir: Şerhi, eserin lafız ve mana açısından ihtiyaç duyduğu her şeyi içerecek şekilde yazdım. Zikredilmesi ve anlaşılması mümkün olanı her şeyi açıkça veya sevk ve fehvâ yoluyla yazdım. Her bâbda ilm-i tasavvufun düğümlendiği yerleri (معاهد علم التصوف) buna ekledim. Şeriat-ı garrânın şartlarına son derece riayet ederek ve hikmet-i kâzibeden kaçınarak işrâk felsefesinden de ifadede bulundum.⁸⁴ Felsefî alıntılarını kayıtlamasının sebebi “her ne şeyki şeriat onu desteklemez bâtıldır” cümlesi ile anlaşılmalıdır.

Musannifek, şerhe konu olan birkaç varaklık metni oldukça mufassal olarak şerh etmiştir.⁸⁵ Şerhe başlamadan önce ise tasavvufun meselelerine dâir geniş bir mukaddime yazmıştır. Tasavvufun meselelerini ele aldığı bu bölüm metnin şerhinden daha önemli bir tasavvuf metnidir.⁸⁶ Kendisi mukaddimenin gerekçesini şöyle izah etmiştir:

“Şerhe başlamadan önce bazı önemli meseleleri ele aldım. Bu kitabın meseleleri de işte bu konular üzerine bina edilmiştir. Hatta bütün tasavvufun meseleleri bunlar üzerine tesis edilmiştir.”⁸⁷

Musannifek tasavvufî bir eseri şerh ederken hangi kaynaklara müracaat etmiştir? Böylece Anadolu’ya taşıdığı tasavvufî kültür Anadolu’da tanınan bir meşrep midir yoksa bu coğrafyada çok da tanınmayan bir tasavvufî meşrebi mi buraya taşımıştır? soruları da bu noktada cevaplanmış olacaktır.

Musannifek, diğer tasavvufî eseri olan *Mesnevî* şerhi ile kıyaslanınca burada çok daha fazla ve çeşitli kaynaklara müracaat etmiştir.

Suhuf-i İbrâhim, Buhârî; Müslim; Ebû Dâvûd; Tirmizî; Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*; Kelâbâzî, *et-Taarruf*; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*; İbn Haffî eş-Şîrâzî; Kuşeyrî; *er-Risâle*, *Nahvü'l-kulûb*; İmam Gazzâlî, *el-Munkiz mine'd-dalâl*; Şihâbüddîn Sühreverdi, *Avârif*; *Mesnevî*; Hâfız,

⁸³ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 4^b.

⁸⁴ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 5^a.

⁸⁵ Kullandığımız nüshada on matlaplık mukaddime kısmı, 6^b-131^a arasında; metnin şerhi olan kısım ise 131^a-214^b arasında yer almaktadır.

⁸⁶ *Birinci matlab*: İlm-i bâtının ispâtı, mutasavvıfların kısımları ve tasavvufun açıklanması hakkındadır.

İkinci matlab: Tasavvuf İlmî'nde istihlaklanmış lafızların açıklanması hakkındadır.

Üçüncü matlab: Tasavvuf İlmî, meşâyihin ve hal sahiplerinin kelamıyla uğraşmanın faydalarının açıklanması hakkındadır.

Dördüncü matlab: Şeriat, tarikat, hakikat ve üçü arasındaki fark hakkındadır.

Beşinci matlab: Sahih inanç ve Kitap, sünnet ve icmâ'ya mutâbık olan sırât-ı müstakîm'in açıklanması hakkındadır.

Altıncı matlab: Zâhid, sâlik, vâsıl ve âşık hakkındadır.

Yedinci matlab: Maksatlarını ifâde ederken remiz ve işâreti, sarîh ve ibâreye tercih etmeleri hakkındadır.

Sekizinci matlab: Velâyetin ispâtı ve evliyânın kerâmetinin hak olduğu hakkındadır.

Dokuzuncu matlab: Mûcize ve kerâmetin farkı hakkındadır.

Onuncu matlab: Halvet ve uzletin açıklanması hakkındadır.

⁸⁷ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 5^b.

Dîvân; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*; Alâüddevle Simnânî, *Kitâbü'l-vârid*; Zeynüddin el-Hâfî, *er-Risâletü'l-kudsiyye*; Musannifek, *Kitâbü's-şifâ fi tefsîri kelâmillâhi'l-münezzel mine's-semâ*; *El-Hulâsa*, (İftihâruddîn el-Buhârî); *ez-Zehîre* (Burhâneddîn el-Buhârî; *el-Yetîme* (Alaüddin Tercümânî); *El-Hızâne* (İftihâruddîn el-Buhârî; *En-Nukâye* (Sadrüşşeria); *En-Nevâzil*, (Ebu'l-Leys Semerkandî).

Musannifek'in tasavvufî kaynakları aslında tasavvufî meşrebini de göstermektedir. Musannifek, eserinde vahdet-i vücûda temas etmediği gibi İbnü'l-Arabî'den ve Ekberî geleneğe mensup eserlerden de iktibasta bulunmaz. Onun tasavvufî iktibaslarında başta Mevlânâ yer alır. Ayrıca ilk dönem tasavvufî klasik kaynaklar onun tasavvufî çizgisini tayin eder. İbnü'l-Arabî'ye atıf yapmaması ve vahdet-i vücûda muhâlif tavır takınması mensubu olduğu Zeyniyye tarikatı ile alakalıdır. Tarikatın pîri Zeynüddîn Hâfî de vahdet-i vücûda eleştirel bir yaklaşıma sahiptir.⁸⁸ Ayrıca döneminde bu mesele çerçevesinde yine Horasan'ın önde gelen şeyhlerinden Kasım-ı Tebrizî ve Kâsımîlerle gerginlikler yaşamışlardır. Musannifek de, "sûfî libasına bürünmüş" Vücûd-ı Mutlak'a inanan vücûdiyye fırkasından bahseder. Hatta bunların katlinin gerektiğini belirterek, bilâd-ı rûm'da vücûdîler, Horasan'da Kâsımîler ifadesini kullanır. Böylece Erdebil tekkesine mensup olup Şahrûh'a suikata teşebbüs eden Kâsım Envâr mensupları Osmanlı sultanının da dikkatine sunulmuş olmaktadır.⁸⁹

Eser padişaha yönelik yazıldığı için bazı tavsiyeler/ikâzlar göze çarpar. Eserde en uzun anlatılan kısımlardan birisi öfke kısmıdır. Bu muhatabın padişah olması ile alakalı olmalıdır. Burada gazabın fizyolojik özelliklerine varıncaya kadar detaylara girilir.⁹⁰ Padişaha diğer bir uyarısı filozoflardan sakındırmasıdır. Hikmet sözcüğünün filozoflar için değil şeriat âlimleri ve sûfîler için kullanılması gerektiğini belirten şârih, filozoflar için ayette geçen "kuranâ" sözcüğünü kullanır.⁹¹ Ayette kuranâ' kelimesi ise, yoldan çıkaran kötü arkadaşlar için kullanılır. Buradan hareketle Musannifek, onların halini görünüşte padişahın hizmetinde ama gerçekte padişahın düşmanlarının hizmetindeki kişilere benzetir. "Onlar bu sultanın muhalifleridir" dedikten sonra çeşitli sûfîlerin rüyalarından yaptığı iktibaslarla onların ateşe düştüğünü anlatarak sanki padişaha mesaj vermektedir.⁹²

3. Tasavvuf İlmî

Daha önce belirtildiği üzere Musannifek Horasan bölgesinde yetişip Anadolu'ya muhâceret etmiş çok yönlü bir âlim ve sûfîdir. Kişiliğinin önemli bir cüzünü sûfîliği oluşturmaktadır. Bu başlıkta tasavvuf ilmine dâir görüşleri incelenecektir.

⁸⁸ Reşat Öngören, "Zeynüddîn el-Hâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/376.

⁸⁹ Musannifek'in çağdaşı olup yine Musannifek'le aynı coğrafyada yaşamış olan Molla Câmî'nin Kasım Tebrizî'ye bakışı daha ılımlıdır. O Kâsım Tebrizî ile ona bağlı olma iddiâsındaki ibâhileri ayırır. Molla Nûreddin Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî, *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003), 2/784-785.

⁹⁰ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 181^{a-b}.

⁹¹ Fussilet, 41/25.

⁹² Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 30^b.

3.1. Bir İlim Olarak Tasavvuf: Mevzû-Mesâil

Tasavvuf için, *ilm-i bâtin*, *ilm-i ledün* ve *ilm-i esrâr* isimleri de kullanan Musannifek tasavvufu müdevven bir ilim olarak görür. Ancak müdevven ilmin unsurları olan mevzû/konu-mesâil/meseleler-mebâdî/ilkeler hakkında Konevî veya Kayserî gibi sistematik açıklama yapmaz.

Musannifek, müdevven bir ilim olarak tasavvufu şöyle inşâ eder:

“Her ilmin bir mevzusu vardır ve o mevzuda o ilmin a’râzı zâtıyesinden bahsedilir. Bu halde bir ilim olarak Tasavvufun konusu nedir? denilirse şöyle deriz: Onun mevzusu, şeriatı muhkem kıldıktan, akideyi düzelttikten, niyetini ve içini temizledikten sonraki sâlikin zâtıdır. Zira o ilimde sâlikin kendisiyle Rabbine yaklaştığı ve uzaklaştığı hallerden bahsedilir.”⁹³

Şimdi bu ifadelerden anlaşıldığına göre Musannifek’e göre tasavvufun konusu *sâlik kişi*’dir/ذات السالك. Musannifek’in sadece “sâlik” değil de “sâlik kişi” demesinde *zât* kelimesi ile alakalı bir incelik var gibidir. Tanımda *zât* kelimesini kullanmak suretiyle tasavvufun konusunu ahlak, edep ya da varlık gibi soyut alandan somut bir alana taşımış görünmektedir.

Musannifek’in tasavvufun konusunu tayininde *sâliki* mutlak olarak değil de belirli şartlarla sınırlandırdığı görülmektedir. Acaba bununla kimleri dışarıda bırakmak istemiştir?

Musannifek’in, “şeriatı muhkem kıldıktan sonra”⁹⁴ kaydıyla ibâhî zümreleri dışarıda bırakmak istediği anlaşılmaktadır. Zira sûfilerden olup riyâzet ve kerâmet ehli olma mertebesine ulaştığı halde şeriatı yüz çevirip ibâhîliğe düşenler tasavvuf tarihinin bir gerçeğidir.⁹⁵ Musannifek de sülûkte aldanarak ibâhîliğe kayma tehlikesine dikkat çeker. “İbâhî sınıflarının sonsuz türde aldanmaları vardır” diyen Musannifek, bunun temelinde ibâhîlerin muhkem bir şekilde Kitap ve sünneti bilmeden ve şeriatı iyice öğrenmeden mücâhede ve riyâzete girişmelerini görür. İbâhîliğe düşenin diğer bir nedeni de ilimde ve dinde itkân sahibi bir “şeyh-i kâmil”e uymadan bu yola girilmesidir.⁹⁶ Hal böyle olunca şeriatı ittibâ etmeden riyâzet ehli olanlar tasavvufun ilgi alanı dışında kalmaktadır.

“Akîdeyi düzelttikten sonra” kaydıyla Musannifek, ehl-i sünnet dışı gurupları dışarıda bırakmak istemiş görünmektedir.⁹⁷ Musannifek’e göre ehl-i sünnet ve’l-cemâat: Peygamberimiz, râşid halifeleri, hidâyete erdirilmiş imamlar, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn inancı üzerine olanlardır. Bunların dışındakiler dalâlet

⁹³ Musannifek, *Hallü’r-rumûz*, 35^b. فإن قيل: إن لكل علم موضوعا يبحث في ذلك العلم عن أعراضه الذاتية فما موضوع ذلك العلم قلنا: موضوعه ذات السالك بعد إحكام الشريعة وتصحيح العقيدة وتطهير النية والطوية. لأنه يبحث فيه عن أحواله التي بها يقرب من ربه ويبعد

⁹⁴ Bununla neyi kastettiği başka bir bağlamdaki şu ifadesinden anlaşılmaktadır: “tüm işlerde evlâ ve elyak olanı yaparak, ruhsatı terkedip azimete tutunarak” Musannifek, *Hallü’r-rumûz*, 21^b.

⁹⁵ Bk. İbrahim Agâh Çubukçu, “İbâhîlik ve Batnîlik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 68.

⁹⁶ Musannifek, *Hallü’r-rumûz*, 54^b.

⁹⁷ Musannifek başka bir bağlamda bu gurupları şöyle sayar. “İşte o batıl fırkalardandır: Mutezilenin, filozofların geneli, mücessime, müşebbihe, muattıla ve diğer hevâ ve bidat ehli, ki hurufiyye gibi. “Fazlullah Esterabadi diye meşhur olan meluna nispet edilen hurufiyye gibi...” gibi ifadelerle ehl-i sünnet dışı gurupları sıralar.

dir.⁹⁸Musannifek başka bir bağlamda bâtil addettiği fırkaları; Mutezilenin ve filozofların geneli, mücessime, müşebbihe, muattıla ve hurufiyye gibi diğer hevâ ve bidat ehli olarak sayar.⁹⁹ Musannifek'in bu kaydıyla öncelikli olarak filozofları dışarıda bırakmak istediği düşünülebilir. Zira Musannifek, eşyânın hakikatini olduğu hal üzere bilmek demek olan hikmetin filozoflarla özdeşleşmesinden rahatsızdır.¹⁰⁰ Ona göre filozoflar ehl-i sünnet dışı guruplardandır.¹⁰¹ Hatta Musannifek'e göre onlar peygamberin yolundan çıkmış dolayısıyla "hepsi" Allah düşmanındırlar.¹⁰² Musannifek filozoflar hakkında taksime de gitmez. Onların ihtilafının asıllarda değil fûrûda olduğunu belirtir. Bundan nâşî de "tüm filozoflar Allah düşmanındırlar" ifadesini kullanır.¹⁰³ Musannifek'e göre filozofların sudûr nazariyesi denilen tanrı ve âlem hakkındaki yanlış tasavvurları itikattaki bozukluklarının kaynağıdır. Zira felsefenin temel hikmeti: "Alem kadimdir. Allah mûcibün bizzât olup fâilün bilihtiyâr değildir. O'nun sıfatları zatının aynısıdır. O zatıyla bilendir."kâidesidir.¹⁰⁴ Hal böyle olunca işrâkîlik gibi riyâzet ehli olmakla birlikte felsefi düzlemde yer alan guruplar da tasavvufun ilgi alanı dışında kalmaktadır.¹⁰⁵

Üçüncü kaydı olan "niyetini ve içini temizledikten sonra" ifadesi ise bilinçli olarak sülûk etmeyi ifade ediyor görünmektedir. Sûfilere göre niyet ameli önceleyen kalbin amelidir.¹⁰⁶ Bununla Musannifek sülûkteki gâyenin temiz olmasını kastetmiş olmalıdır. O zaman niyetin temizlenmesi Allah için yola koyulmayı ifade eder. Öte yandan tanımında geçen taviyye (طوية) kelimesi de iç/bâtın anlamına gelmektedir. O da bâtının temizlenmesi ise havâtır ve vesvese terimleri ile ahlâkın güzelleştirilmesi konusunu hatırlatmaktadır. Bu da seyr u sülûk olarak ifadesini bulur. O zaman bu kayıtlarla, sahih bir niyetle seyr u sülûke başlamış ve kalbi selim sahibi olan sûfilerin halleri tasavvufun ilgi alanı olmaktadır.

Mevzûsu itibariyle orijinal bir alan tespiti yaptığı görülen Musannifek'e göre tasavvufun meseleleri, yukarıdaki şartları taşıyan sâlikin *halleri*dir. Bir ilimde asıl olan meseleler olup mevzû ve mebâdî onun cüzleridir.¹⁰⁷ Bu açıdan bakılınca Musannifek, tasavvufun maksadı olarak hâlleri tayin etmiştir. Hâl, tasavvufun en merkezî kavramlarından birisidir. Kulun belirli bir gayretinden sonra Hakk tarafından ihsân edilen ilâhî mevhibe onun en genel tanımlarındandır. Bu anlamda makamlar kesbî, haller ise vehbîdir, denilmiştir.¹⁰⁸ Tasavvuf ilminin meselesi olan haller Musannifek'e göre amellerin terazisidir. Amellerin sıhhatli olması hal olarak

⁹⁸ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 86^b-87^b.

⁹⁹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 86^b.

¹⁰⁰ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 32^{a-b}.

¹⁰¹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 31^a.

¹⁰² Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 31^a.

¹⁰³ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 25^b, 31^a.

¹⁰⁴ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 25^b.

¹⁰⁵ Musannifek işrâkîliğin kurucusu Sühreverdi'yi bu bağlamda değerlendirmez. Onu kâmil bir ârif olarak değerlendirir.

¹⁰⁶ Şihâbüddîn Ebî Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, thk. Ebû Sehl Necâh İvaz Sıyâm (Kâhire: Dâru'l-mukattam, 1430/2009), 542, 545.

¹⁰⁷ Muhammed Ali b. Ali Tehânevi, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, nşr. Ahmed Hasen Besic (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2013), 1/9.

¹⁰⁸ Bk. es-Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, 483.

netice verecektir. Amellerin sıhhati ise inançtaki sıhhate bağlıdır. O zaman sahih inanç ilkelerine inanmak sahih amellere, sahih ameller ise sahih hallere sebep olacaktır.¹⁰⁹ Musannifek'in tasavvufun konusunu tespit ederken inanç ve ameli niçin şart koştuğu burada daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Kayserî'deki ifadesiyle "şiişel tahayyüller"¹¹⁰ tasavvufun konusu değildir. Tasavvufun konusu olan haller sahih inanç-amel sonucu olarak ortaya çıkan duygusal idrâktir. Musannifek, eserin mukaddime bölümünde hallere geniş yer ayırmıştır. Burada kaynağı, diğer bazı başlıklardaki gibi *Taaruf*'tur.

Tasavvufu müdevven bir ilim olarak tespit eden Musannifek'in çeşitli vesilelerle bu ilmi tanımladığı görülür. Tasavvuf tarihinde sûfler tarafından yapılan farklı tanımları, sûflerin kendi halleri ile irtibatlandırılan¹¹¹ Musannifek bir yerde tasavvufu, "mahbûb-ı hakîkîye vusûlü talep"¹¹² olarak tanımlar. Başka bir tanımında ise aşkı merkeze alır. Necmeddîn-i Kübrâ'nın sülûk yolları tasnifini aktaran Musannifek aşk yoluna gelince bunun "irâdî ihtiyârî ölüm" olduğunu belirtir ve Tasavvufun da işte bu irâdî-ihtiyârî ölüm olduğunu belirtir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin "Hakk'ın seni senden öldürtüp kendisiyle diriltmesidir" şeklindeki tanımının da bunu ifade ettiğini söyler.¹¹³

Musannifek, tasavvufun konusunu çağrıştıran sûfi tanımı ise şöyledir: Sûfi, akidesi sahih, niyeti ve bâtını hâlis, şeriâtı muhkem kuran sâlikten ibâettir. Onun himmeti yüce hatta tüm himmeti Allah'a hasredilmiştir. Tüm kalbi ve kalbıyla mâsivâ'dan yüz çevirerek Allah'a yönelmiştir.¹¹⁴ Bu anlamda sûfi, sâlikten farklı olup marifet denizine dalmış kimseyi ifade eder.

3.2. Tasavvufun Konumu: Şer'î Bir İlim Olarak Tasavvuf ve Bazı Özellikleri

Tasavvufu müdevven bir ilim olarak tespit eden Musannifek, kaynağı itibarıyla de onu *şer'î bir ilim*¹¹⁵ olarak görür. Diğer delilleri yanında Ebû Hureyre'nin (r.a.) peygamberden aldığı iki kap ilimden ikinci kap tasavvuf ilmine işâret etmektedir. Musannifek'e göre hadisteki birinci kap ile şeriât, ahkâm ve ahlâk; ikinci kap ilimle ise ilm-i esrâr diye tesmiye ettiği tasavvuf kastedilmiştir. Kaynağı nübüvvet olması yönüyle aynı düzlemde yer alan bu ilimlerden tasavvuf ilmi, herkese açık olmaması yönüyle farklılık göstermektedir. Nitekim hadisin râvîsi de bu ilmi aktardığı takdirde boğazının kesileceğini ifade etmiştir. Burada iki ayrı probleme Musannifek'in yaklaşımını ortaya koyalım. Birincisi, bu ikinci kap ilim kimlere açıktır? İkincisi kaynağı nübüvvet olan bir ilimde Ebû Hureyre'nin "boğazım kesilirdi" demesinin sebebi nedir? Başka bir ifadeyle kaynağı peygamber olan bir ilim niçin

¹⁰⁹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 84^b; Musannifek, *Şerh-i evâil-i Mesnevî*, 13^{a-b}.

¹¹⁰ Dâvûd Kayserî, *Risâle fî ilmi't-tasavvuf*, nşr. Mehmet Bayraktar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (1988), 186.

¹¹¹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 34^a.

¹¹² Şeyh Ali Bistâmî, *Şerh-i bâzî ebyâti Mesnevî*, 58^b-59^a.

¹¹³ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 32^b.

¹¹⁴ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 16^b; ayrıca bk. 31^b.

¹¹⁵ İmam Gazzâlî'ye göre şer'î ilim akıl, tecrübe ve işitmeye dayanmayan kaynağı nübüvvet olan ilmi ifade etmektedir. Bk. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddîn*, thk. Ali Muhammed Mustafa-Saîd el-Mehâsinî (Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 2010), 1/157.

öldürülme sebebi olsun? Zira Peygamberden sadır olan ya da kaynağı nübüvvet olan bir ilim nasıl olurda küfürle itham sebebi olabilir?

Birinci sorunun cevabına Musannifek şöyle cevap verir:

“İkinci tür; ağyardan saklanmış olan sırlar ilmidir. O ilim, Allah'ı bilenlere hass kılınmış, Allah'a/seyr ilallâh ve Allah'ta seyredenlere/seyr fillâh hasredilmiştir. O gizli bir ilimdir ve korunmuş bir sırdır. Bu tâifenin ilmi, hizmetin neticesi ve hikmetin meyvesidir. Hatta hikmetin tâ kendisidir. Ancak ona mücadele denizlerinin dalgıçları yol bulur. Ve yine o ilim müşâhede nurlarıyla has kılınmış râzi olunmuş kimseler dışında ona kimse muttali olamaz.”¹¹⁶

Dolayısıyla Musannifek'e göre bu ikinci kap ilim, hikmet ilmi olup mücâhede ve müşâhede erbâbına açılan bir ilimdir.

İkincisi sorun olan yani kaynağı nübüvvet olan bir ilmi aktarırken küfürle itham edilme ihtimalinin gerekçesi nedir? sorusuna geldiği zaman Musannifek'e göre bunun cevabı şöyledir: Peygamberden gelen bir ilmin küfür, sahibinin de bu sebeple ölümü hak etmesi muhal olduğuna göre o zaman problem bu ilmin kapalılığı (غامض) ve insanların fehimlerinden uzak olması sebebiyle insanların onu küfür zannetmeleridir.¹¹⁷ Musannifek'e göre, idraklerin alamayacağı bu ilmi insanlara ızhâr etmek caiz değildir. Zira muhatapla aklının üstünde bir seviyeden konuşmak onun için fitne olur. “İnsanlara akıllarına göre konuşunuz” hadisi buna işâret eden bir nasırdır.¹¹⁸ O zaman herkese açık olmayan bu ilmi ortaya dökmek insanlar arasında fitne çıkarmaktır. İnsanlar da anlayamadıkları bu sırları ortaya dökenin küfürüne hükmedip o “kafirdir” “zındıktır” veya “mecnundur” derler.¹¹⁹

Şimdi, Musannifek'e göre müdevven ve şerf bir ilim olan tasavvufun üç temel özeliğinden bahsedilebilir. Bunlar: Ledünnî, keşfi-kalbî ve gâmız/kapalı bir ilim olmasıdır.

3.2.1.Ledünnî Olması

Musannifek, “ona ledünnümüzden bir ilim öğretmiştik.”¹²⁰ ayetinden hareketle tasavvufu ledün ilmi olarak niteler. Musannifek'e göre ledün ilminin tanımı: Her bir ilim ki Allah Teâlâ öğretmiştir o ledün ilmidir. Ya da her bir ilim ki takvâdan hâsıl olmuştur o ledün ilmi olup ulûhiyet mişkâtından/fenerinden alınmıştır, şeklindedir.

Bu ilimde nazarî bir ameliyeye gerek olmayıp, kul ile Allah arasında sır olan bir ilimdir.¹²¹ Ancak ledün ilmine hazır hale gelmek için çaba gerekir. Peygambere mütâbaat, takvâyî muhafaza ve nefisten kaçınma öncüllerinin sonucu hâsıl olan bir bilgi ledünnî bilgi olmaktadır.¹²²

¹¹⁶ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 14^b.

¹¹⁷ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 13^b-14^b.

¹¹⁸ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 15^a.

¹¹⁹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 13^b.

¹²⁰ Kehf, 18/65.

¹²¹ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 6^b.

¹²² Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 7^{a-b}.

3.2.2. Keşfi-kalbî bir ilim olması

Musannifek'e göre Tasavvuf, *keşfi*, *kalbî* bir ilimdir. Bu nitelik onu istidlâf ilimden ayıran bir özelliktir. Temelinde zâhirde ve bâtında peygambere mütâbaat, takvâyî gözetme, açık ve gizli olarak nefis ve hevâ fitnessinden kaçınma vardır. Böyle kalplerde inkişâf eden levh-i mahfuzdaki bilgi sebebiyle bu ilim keşfi kalbî bir ilim olarak nitelenmiştir.¹²³

Musannifek, bunu şöyle açıklar. Cenab-ı Hakk, âlemin başlangıcından sonuna kadar olacak olan her şeyi Levh-i Mahfuz'da yazmıştır. Burası tüm ilimlerin resimlerinin bulunduğu bir yerdir. İnsan kalbi ise levh-i mahfuzdaki bu resimleri kabul etmeye elverişli bir ayna gibidir. Kalp, zâhirî hislerin gerekleri ve şehvetleri ile meşgul olduğunda bu iki aynanın görüntüsü birbirine yansımamaktadır. Ancak perde kaldırıldığı zaman berk-i hâtıf/çakan bir şimşek gibi insanın kalp aynasında o melekûtta bir şeyler parlar.¹²⁴ İşte kalpte ve keşif yoluyla ortaya çıkan bu bilgiler tasavvuf ilminin özelliklerinden birisidir.

3.2.3. Gâmız/Kapalı Olması

Musannifek'e göre tasavvuf ilminin bir özelliği de gâmız/kapalı olmasıdır. Ebû Hureyre'nin hadisinde işâret edilen de işte bu husustur. Aksi takdirde peygamberden sudûr eden bilginin boynun kesilmesini gerektirmeyeceği kesindir. O zaman burada problem o ilmin gereklerini yerine getirenlere açık olmasıdır. O öncüllere sahip olmayanların ise onları anlayamamasıdır. Bu bilgiler takvaya dayalı kalp temizliği ve saflığına ulaşmış kimselere has kılınmıştır. Musannifek'e göre, nâkısın o ilimlere dair soru sorması dahi "haramdır". Zira tâkat getirilemeyecek soru itiraza sebep olur.¹²⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti, h. 7. yüzyılda ortaya çıkmış bir devlettir. Hüdâyî nâbit bir devlet olmadığı gibi yaşadığı asırlardan kopuk bir devlet de değildir. Dolayısıyla düşünce dünyası şekillenirken hem kendisinden önceki mirastan hem de zamânedeki İslam Düşüncesi'nden etkilenmiştir. Osmanlı Türkleri, kopuk geldikleri coğrafya ile ilişkilerini canlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Özellikle Fatih dönemine geldiği zaman o bölgeden beyin göçü meselesi aktif bir siyaset olarak uygulanmıştır. Musannifek bu siyasetin sonucunda Osmanlı başkentine yerleşmiş ve orada nüfûz sahibi olmuş bir âlim ve sûfidir.

Musannifek Timurlular dönemi Horasan bölgesinde yetişmiş ve Sâdeddîn Teftâzânî'nin öğrencilerinde okumuştur. Dolayısıyla Musannifek'in Anadolu'ya taşıdığı ilmî-edebî mîrasın bir yönünü bu husus oluşturmaktadır. Musannifek Anadolu'da âlet ilimlerinden âlî ilimlere kadar birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazısını bizzat Fâtih'in emriyle kaleme almıştır.

¹²³ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 7^a.

¹²⁴ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 12^a.

¹²⁵ Musannifek, *Hallü'r-rumûz*, 13^b-15^b.

Musannifek aynı zamanda Zeynüddîn Hâfî'nin pîri olduğu Zeyniyye tarikatındandır. Musannifek'in tasavvufi bakımdan düşünce dünyasına bakılacak olursa Zeynüddîni Hâfî'nin izleri net bir şekilde görülür. Musannifek bunun sonucu olarak, mütekaddim dönem tasavvufi geleneğin bir temsilcisidir. Yâni, tasavvufu bir metafizik olarak inşâ etmeden ziyâde şerî bir ilim olarak ispât etme ve temellendirme gayreti içerisindedir. Ona göre tasavvuf konusu, meseleleri olan bağımsız bir ilim dalıdır. Ancak o, bu ilim inşâ ederken müteahhir dönem bazı sûflerinin belirttiği gibi varlık ve varlık meselelerini merkeze almaz. Musannifek, sülûk eden sâlik ve onun yaşadığı mânevî haller üzerine tasavvufu inşâ etme gayretindedir. Onun tasavvufî görüşlerinin şekillenmesinde âlim kişiliği ve ehl-i sünnet hassâsiyeti her zaman kendisini hissettirir. Aslında tasavvufu daha çok takvâ mücâhedesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan ledünnî, kalbî, keşfi ve gâmız bir ilim olarak nitelediği görülür. Musannifek bu anlamda seçkincidir. Tasavvuf ilmi, ilimlerin en ince si/edakk olması yönüyle herkese açık bir ilim değildir. Ancak buradaki seçkincilik sınıf vs seçkinciliği anlamına gelmemektedir. O ilmin öncülü olan peygambere ittibâ, takvâyı muhâfaza ve nefsin arzularından kaçınmayı sağlayana bu ilmin açılması beklenir.

Tasavvufî bağlamda Musannifek'in en çok etkilendiği kişiler Kelâbâzî, Gazzâlî, Mevlânâ ve Zeynüddîn-i Hâfî olarak dikkat çeker. Mensubu olduğu Zeyniyye'nin pîri gibi o da vahdet-i vücûd karşıtıdır. Gerek *Mesnevî* şerhinde gerekse *Hallü'r-rumûz* şerhinde ne İbn Arabî'ye ne de Ekberî ekole mensup olan muhakiklere atıf yapar. Musannifek'in *Mesnevî* ile irtibatına bakıldığı zaman ise net olan husus onun iyi bir Mevlânâ takipçisi olduğudur. Sadece *Mesnevî şerhi*'nde değil *Hallü'r-rumûz*'da *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'den çok sayıda beyit iktibâs ettiği görülür.

İlmî yönü oldukça güçlü olan Musannifek ehli taassup değildir. Asırlardır devam eden semâ-devrân ve mûsikî aletleri kullanımı tartışmalarına katılır ve oldukça hakîmâne yaklaşımlar sergiler.

Kaynakça

- Aşıkpaşazâde. *Tevârîh-i Âli Osmâ'dan Aşıkpaşazâde Târîhi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.
- Başkan, Yahya. "Siyasi Mekân Değişikliğinin Eser Telifine Yansımaya Bir Örnek: Musannifek". *Doğu Araştırmaları* 10 (2012/2), 117-122.
- Bistâmî, Ali b. Mecdüddîn eş-Şâhrûdî. *Kitâbü'l-hudûd ve'l-ahkâm*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 1437/2016.
- Bistâmî, Şeyh Ali b. Mecdüddîn. *Hallü'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 513, 1b-213b.
- Bistâmî, Şeyh Ali. *Şerh-i Bâzî Ebyâti Mesnevî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1685, 35a-100b.
- Câmî, Molla Nüreddin Abdurrahmân b. Ahmed. *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*. thk. Muhammed Edîb el-Câdir. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. "İbahilik ve Batınlık". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 67-70.
- Erünsal, İsmail E.. "Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler". Başar, Fahameddin (ed.) 63-94. *Fatih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu Ulûmiddîn*. thk. Ali Muhammed Mustafa-Saîd el-

- Mehâsinî. Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, 2010.
- Genç, Vural. "Fatih'in Emperyal İmajına Bir Acem'in Katkısı: Riyâzî-i Semerkandî". *Tarih Dergisi* 69 (2019/1), 37-50.
- Hayderzâde, Tevfîk. "Muhâceret-i Ulemâ-yı İrân Be-İmparâtûrî Osmânî ve İntikâl-i Sünnethâ-yı Medâris-i İrânî be-ân Ser-Zemîn Ez Evâil-i Devre-i Tîmûrî tâ Evâhır-i Ahd-i Safevî". *Ferheng* 20-21/75-76 (1376), 49-94.
- Hoca Sâdeddin Efendi. *Tâcû't-tevârîh*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, [1279].
- İnalçık, Halil. "Mehmed II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/395-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Karamustafa, Ahmet T. "Saraydan Tasavvuf Manzaraları: Atûfî'nin Defter-i Kütüb'ündeki Tasavvufî Eserlerin Bir Tasavvuf Tarihçisine Düşündürdükleri". Alkan, Ercan-Arı, Osman Sacid (ed.). *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. İstanbul: İSAR, 2018.
- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi (Tahkik Ve Tahlil)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kayserî, Dâvûd. *Risâle fi ilmi't-tasavvuf*. nşr. Mehmet Bayraktar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (1988), 171-215.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. nşr. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Musannifek, Mevlânâ. *Şerhu Evâil-i Mesnevî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2706, 1b-116b.
- Musannifek. *Hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz fi ilmi't-tasavvuf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2611, 1b-204a.
- Musannifek. *Tuhfetü'l-vüzerâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2855, 1b-142b.
- Öngören, Reşat. "Zeynüddîn el-Hâfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öngören, Reşat. *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Sehî Beg. *Heşt Bihîşt*. thk. Halûk İpekten, v.dğr. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
- Taşdelen, Sinan. *Musannifek Alaaddin Ali Bin Muhammed'in Mevlânâ'nın Mesnevî'si İle İlgili Risalesi (İnceleme, Metin, Tercüme)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Taşköprülüzâde, İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi. *Osmanlı Bilginleri: eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfü İstîlâhâti'l-Fünûn*. nşr. Ahmed Hasen Besic. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2013.
- Tek, Abdürrezzak. "XV. Yüzyılın İlk Yarısında Sadreddin Konevî Tekkesinde Bir Zeynî Şeyh". Yaşar, Hasan (ed.). *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*. 226-231. Konya: MEBKAM, 2014.
- Yavuz, Kemal. *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si Mesnevî Tercüme Ve Şerhi*. Cilt Gramer-Sözlük. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007.